

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
ETNOREGIONÁLIS KUTATÓKÖZPONT

MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont
Munkafüzetek 2.

A. Gergely András

Kisebbségi tér és lokális identitás (II.)

**Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció
(Kiskunhalas)**

MTA Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont
Budapest, 1996

Regionális tanulmányainkat azzal a céllal adjuk ki, hogy segítsék az új tudományos eredmények vitáit és terjesztését. A publikáció a szerző véleményét tartalmazza, amelyért maga a szerző vállal felelősséget. E regionális tanulmány elkészüléséhez az OTKA T 018210 számú kutatási támogatása biztosított lehetőséget.

Szerző: A. Gergely András
MTA Politikai Tudományok Intézete

© A. Gergely András, Budapest, 1996

Kiadni, másolni csak a szerző engedélyével és az MTA Politikai Tudományok Intézetének hozzájárulásával lehet.

Tárgyszavak: kisebbségi helyzet, etnikum (kun), etnocentrizmus, szimbolikus politika, urbanizáció (Kiskunság), helyi társadalom (Kiskunhalas), politikai kultúra.

ISSN 1416-8391
ISBN 963 8300 54 X

Kiadja:
az MTA Politikai Tudományok Intézete
Budapest, 1996

TARTALOM

Tereptanulmányok
Város, tér, identitás

Hivatkozott és fölhasznált irodalom

A.Gergely András
Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció

*„Minden különbséget, melyet
a mítosz megragad és tételez,
térbeli különbséggé változtat”*

/Ernst Cassirer/

Tereptanulmányok

Minden kultúra dinamikusan változó. A kulturális antropológiai és az etnográfiai alapozású társadalomkutatás evidenciaként kezeli már azt a tényt, hogy minden öntörvényű kultúra sajátos értékrendszerrel rendelkezik. Ez a kulturális relativizmus pedig megnyilvánul külsődleges és lényegi-specifikus struktúrák működésében. Csupán egy alkalmi példa: a divat, az etnikus illetve közösségi kultúra más reprezentatív hordozójával együtt többnyire megjelenik a nyelvi alakzatok, a gondolkodásmódok és a kommunikációs formák terén is. S éppígy van ez a szokáshagyományok vagy az értékorientációk esetében, a mindennapok folklórja megannyi formájában, a köszönéstől a temetésig, a jövőképtől a célracionális viselkedésmódokig.

Az elmúlt évszázad alatt az antropológiai kutatások több irányzata járta körül a pszichikus reprezentáció megjelenésformáit, s a kognitív szociológia vagy a viselkedésváltozatokat analízáló szociálpszichológiai kutatások eredményeiből ma már közismert a cselekvések érdek- és értékorientáltságának egy sor mögöttes tartalma. A XIX. század végén és a századfordulón számos társadalomelméleti irányzat nyúlt vissza Gobineau faj- és ösztönelmélete, Spencer társadalommorfológiai felosztása és Giddins differenciáció-téziseihez. A modern társadalomföldrajzi, etnográfiai és civilizációtörténeti elméletek újszerűen értelmezik a geográfiai miliő meghatározó voltát /Ratzel/, a közösségi összetartozás függvényében pedig többen a társadalmi kapcsolatok és szociális konszenzusok szerkezetére következtettek /Sighele, Bagehot, Nietzsche – elemzi PALANTE, G. 1920/.

A külön-különféle társadalomfelfogásokról a kortársak már a századfordulón is hangoztatták, hogy azok nem merülhetnek ki a „fajok filozófiájának” taglalásában, ugyanakkor azonban az etnikai különbségek és antropológiai eltérések taglalásának teret szentelve igyekeztek többen is a társadalomanatómia technikáihoz közelíteni mind a történeti, mind a néprajzi kutatások eszköztárát, egyúttal mind szorgalmasabban próbálták fölhasználni a szociológia fogalomrendszereit is /pl. Durkheim mechanikus és organikus szolidaritás tételét/. A csoportminőségű kapcsolatok elemzésében történeti összefüggéseket kimutató, s a néhány évtized alatt már jelentős empirikus ismeretanyagot hozó antropológiai terepmunkák lehetővé tették, hogy a tradicionális közösségek rejtett hálózatait, illetve a nem-reprezentatív szociális viszonyrendszert egyre több lokális kultúrában értelmezhessek a kutatók. Kiegészült ez a lokális társadalmak felé fordult figyelem a csoportdinamikai tudás tapasztalati anyagával is /HERSKOVITS, M.J. 1960, LEWIN, K. 1975, PATAKI F. 1969/.

Szinte már századunk első évtizedeiben tapasztalható volt, hogy a néprajzi-antropológiai tereptanulmányok nemcsak a szociológiát, hanem a filozófiai gondolkodást és a történetfelfogást is megtermékenyítették, hatottak példa kedvéért a fenomenológiai és a strukturalista iskolákra egyaránt, mégpedig anélkül, hogy a kultúrantropológia vagy az etnoszociológia vizsgálati irányait végérvényesen definiálták volna /HART, C. 1957, SALOMON-DELA TOUR, G. 1962, CASSIRER, E. 1984., LÉVY-BRUHL, L. 1971, LÉVI-STRAUSS, C. 1971/.

Ha a XIX. századot a „fajok korának” nevezték már a századforduló idején, a XX.-at jogos lenne az etnikai renaissance századának nyilvánítani. Hiszen a populáris kultúra befogadói terének növekedése, az elitkultúra tömeges terjedése szinte párhuzamosan ment végbe az elmúlt száz év alatt avval a folyamattal, amelyben a nemzeti államokból álló földtekén politikai államokká szerveződött társadalmak alakultak ki, majd globális és totális struktúrákká álltak össze. E két dinamikus trend lehetővé tette egyfelől a csöndes elszigeteltségbe kényszerült populációk fölemelkedését, illetőleg azt, hogy a hierarchikus társadalmakat provinciális és centrális csoportok, érdek-kollíziók helyettesítsék. Ezek specifikus jellemzőit egyebek közt épp

a kulturális antropológia segített fölismereni. /Ezekről lásd bővebben GAUNT, D. 1984/. Érdemes megemlíteni, hogy a harmincas-negyvenes évek /főleg angolszász/ kutatói már a családszervezet és a rokonsági rendszer, a nemek kapcsolata és a szociális funkciók kérdéseit /elődjükként főképp Morgant tekintve/ elemezték, mégpedig az általuk vizsgált szegmentáris társadalmakat azok területi szervezettségében megközelítve. Az „alkalmazott antropológia” – persze nem valami újdonság ez – a gyarmatosító országok befolyásolási törekvéseit szolgálta, s a tradíció irányította „államnélküli” társadalmi közösségek tanulmányozását vállalta /Weber és Durkheim elméleti bázisán, valamint utazók „szociográfiái” nyomán/, amivel segített az érdeklődést kiterjeszteni a helyi-területi viszonyok megértése irányába. A későbbi „Area Studies”-ok már kiterjedtek a népszokások, a mítoszok, a hatalmi struktúrák, az érdekek és az értékrendek föltérképezésére is, majd az újgyarmatosító és az átalakuló piaci érdekeltségek nyomán az agyelszívás, a gazdasági és társadalmi marginalizálódás és egyéb szociokulturális jelenségek felé fordultak /SUMNER, W. G. 1978, ROKKAN S.-URWIN D.W. 1984, BÉLÁDI L. szerk. 1985, GOMBÁR CS. 1980/. E kutatási orientáció nem utolsósorban azzal a haszonnal járt, hogy az etnikai közösségek, a lokális társadalmak működésének megfigyelése már nemcsak a harmadik világ félreeső zugaiban folytatódott, hanem az európai, ázsiai, afrikai, amerikai városok különböző övezeteiben is antropológiai vagy szociológiai vizsgálatok kezdődtek /NIEDERMÜLLER P. 1984, BALANDIER, G. 1967, COHEN, A. ed. 1974, NIEDERMÜLLER P.-LAMMEL A. szerk. 1986, FEJŐS Z.-NIEDERMÜLLER P. 1983/.

Az etnoregionális alternatívák, mint társadalomszerveződési elvek /LAFONT, R. 1967, JOÓ R. 1988/ megértése és tervezési lehetőségei, párhuzamosan a nemzetgazdasági-világ gazdasági megatrendekkel, különösen fölerősítették a centrumok és perifériák kapcsolatának kérdését. S bár volt ennek hagyománya már a középkor óta /GUREVICS, A.J. 1984/, a társadalomtudományi kutatás megbizonyosodhatott afelől, hogy a provinciális kultúrákban is lényeges momentum a helyi tudat és a perspektíva egysége, legalább annyira, mint a nemzeti tudatok szintjén. Egyúttal bebizonyosodott, hogy a provinciálisat az különbözteti meg a többitől, hogy a mindennapi tevékenységekben sokkalta több a konvencionális megállapodások és szokások, rítusok és helyi érdekű értelmezések súlya, vagyis a tradíciókhoz való viszony, a cselekvések premisszája, a kulturális háttér azonossága lényegibb specifikumokat tartalmaz, mint a makrotársadalomban /REDFIELD, R. 1941, HUNTER, A. 1974, BURGESS, E.W. 1929, LOWIE, R.H. 1937, TOMARS, A.S. 1943, MARKARJAN, E.Sz. 1987, BAHTYIN, M. 1982, JÁNOSI Gy. 1986/.

Nem térhetek ki itt mindazokra a kutatási tematikákra és tudományágakra, melyek az elmúlt negyedszázadban jellegében újították meg a kulturális antropológiát, s vele együtt a politikai tudományokat. De a folklorizálódás, a kulturális pluralizmus, a szokások és hagyományok erősödő kutatáshulláma jelzi, hogy a lokális közösségek és a tömegkultúra dimenzióinak fölmérését már a kommunikációs minták, a hagyományképzetek, az idő- és jövőképek, az etnikus szimbólumok, a tér-átélés és az interperszonális rituálék összegyűjtésével kell összekötni. Nincs mód itt még csak utalni sem arra a nagy tömegű felmérésre, amely az eltérő kultúrájú populációk életminőségét, identitásformáit, szokásjogait és intézményeit vizsgálja, de kétségtelen, hogy ennek az etnológiában, szociálpszichológiában, antropológiában és a kortárs történet-szociológiában új utakat jelölő változásfolyamatnak fontos része volt a térhasználat szociológiájának és pszichológiájának megteremtődése /TÁRKÁNY SZÚCS E. 1980, ABRAHAM, R.D.-KALCIK, S. 1983, SHILS, E. 1970, 1987, HOFER T. szerk. 1984, PAUL-LÉVY, F.-SEGAUD, M. 1983, FISCHER, G.-N. 1981/.

Anélkül, hogy alább valamely kurrens vizsgálati irány módszereit vagy értékfolyamait adaptálnám, megkísérlem egy magyarországi, alföldi kisváros tradicionális etnikai közösségének tér-megélési struktúráját körülírni. Magnós interjúkra és történet-szociológiai-néprajzi munkákra

alapozott dolgozatomban annyiban kísérlet csupán, hogy az etnikai csoportok szociotradicionális és reprezentációs funkcióit eddig a népeletről kutatók sem rajzolták kellőképpen pontosra, s különösen nem olyan táji-történeti miliőben, ahol a passzív és kollektív néprajzi tények következetes feltárása eddig is mostoha tárgya volt a historikus érdeklődésnek /JANÓ Á. szerk. 1965, VOIGT V. 1987, TÁLASI I. 1977, FAZEKAS – SZABÓ – SZTRINKÓ szerk. 1987, A.GERGELY A. 1988/. Számos antropológussal együtt úgy gondolom, hogy ha a történészek a múlt bizonyos szeleteinek tanulmányozását vállalják, s a társadalomnéprajz is épphogy csak kezd kaparászni a változások folyamatainak feltérképezése felé, akkor a szociológiai, politikatudományi és történeti antropológiai kutatásra marad a „nem domináns etnikai csoportok” vizsgálata, s főleg a szociálintropológia feladata lesz a társadalmi csoportok másságának historikus elemzése. Az időbeli mozgás megértése, „az egész közösség” és „az egész kultúra” /Margaret Mead kifejezésével/ mikromodelljének vagy tájegységi-történeti szerkezetének meg-rajzolása persze magányos kutatót meghaladó feladat, de a történelem adatait és ennek /ahogy Claude Lévi-Strauss fogalmazza:/ „tudattalan mögötteseit” egy társadalmi formáció /föltehető/ működésében megnevezni talán nem oktan túlzás. Az általam résztvevő megfigyelőként évek óta tanulmányozott alföldi mezőváros, Kiskunhalas egy „más” történeti időszakban volt specifikus kultúra és eltérő fejlődésmódel helyszíne, ma ebből alig-alig maradt valami, de még mindig elegendő ahhoz, hogy elvetve azt a történészi nézőpontot, amelyben a „saját kultúra” fogalomrendszere dominál, olyan típusú értékdimenziókra figyelhetünk föl, melyek nem pusztán „etnocentrikus tévutak” /GAUNT, D. 1984/. A helyi társadalom mai válsága ebben a kisvárosban is meglátni engedi a mentalitás- és viselkedéstörténeti sajátosságokat, amelyek a kulturálisan meghatározott kollektív tapasztalat tudattalan szektorában még fölismerhetők akkor is, ha a mindennapi élet totalitása felülretegzi azt számtalan kitervelt racionalitás alakjában, s elfedi a politikai identitás egyes rétegeit.

Egy társadalmi és kulturális mikrokozmosz a tárgya tehát ennek a dolgozatnak, s a témán belül elvek, hitek, tévképzetek, identitásminőségek, magatartások lokális köre, melyek a történészi vizsgálódás előtt könnyen rejtve maradnának, hisz jelen társadalmunk formális megfeleléskényszerét egyfelől nem közvetlenül tükrözik, másrészt viszont rejtett dimenzióik a forráselemző kutató számára nem érzékelhetők, mert korántsem mindig írtak, sőt többnyire nem azok. E témakörök vázlatos körüljárása persze el kell hogy térítse dolgozatomban a reprezentatív szociológiai felvételre, gazdasághistóriai folyamatok elemzésre vagy etnikai /nemzetiségi/ közeget vizsgáló kutatások szabályos módszereire alapozott teoretizálástól. Nem a pillanatfelvétel s nem is a „mozdulatlan múlt” /DAVIS, N.Z. 1984/ ábrázolása a célom, de nem is átideologizált fejlődésképet akarok adni. Nem vélem magasabbrendűnek a kiskunhalasi helyi társadalom másságát, mint bármely más társadalomét, de nem is gondolom, hogy a városiasodás és a mesterséges urbanizációt követő erőltetett iparosítás ma már oly homogenizáló folyamatokká lettek, melyek legújabbkori történelem formájában a mítosz helyébe léphetnek. Egy hajdan jelentős etnikai-tájegységi csoport, a kiskunok identitástörténetében ugyanis épp az a változás, mely a „mozgalmi logika” szerint „fejlődésnek” minősül, viszályok és megfélemedések történeténél alig volt több. Ebben a mikrotársadalomban szó szerint átélhető volt Comte ismeretes vélekedése: „Az a doktrína, amely elegendően meg tudja magyarázni az egész múltat, ennek az egyetlen bizonyítéknak következtében elkerülhetetlenül elnyeri a jövő szellemi elnökségét”. E problémakörrel korábban írt dolgozataim /A.GERGELY A. 1987, 1988/ több szempontból az alábbiak előmunkálatai voltak, ezért ezek anyagából a lehető legkevesebbet használom föl itt, elegendőnek tartom a szimpla utalásokat.

Város, tér, identitás

„A tér a hömpölygő idő egyik formája, epizódja”

/J.L. Borges/

Nemcsak az etnikai populáció meghatározta város sajátos terület, de maga „a” város is. A város nemcsak „egy világ”, egy térképre rótt közterület. A hozzá való viszony szempontjából egyben privát szféra is, amely mentálisan elválasztódik a közösségitől, a „másokétól”, az idegenek világától, s telítődik személyes érdekeltségekkel, emlék-indítékokkal. A köz- és magántér alkotja tehát a város társadalmi hálózatait, szocializáció, nevelődés, munka zajlik benne, ugyanakkor közösségi kapcsolatok tere, háborúskodás és békés egyensúly terepe, hírforrás és referencia-helyszín is. S mint minden preindusztriális városban, az idegent itt is sokkal tovább tartják „gyüttmőntnek”, mint valami nagyvárosban, emiatt pedig sokkal hamarabb kényszerül arra, hogy idegenségét gyorsabban vetkőzze le, mint azt napjaink modern (és mobilabb) társadalmában szokásos. Az asszimilálódás célképzete az idegen számára a külső (ismert) és a belső (ismeretlen) tér határainak lebontásában fogalmazódik meg, s a beolvadás „önkéntessége” ennek a virtuális határnak elfogadását, a belső feltételek és normák másságának tudomásulvételét jelenti. Ez maga lesz az utóbb speciális identitásnak alapjává, a megtelepedés és meggyökeredzés pedig a mozgásfolyamat eredménye.

Az alföldi mezőváros nem pusztán (egy magányos) város, a „nálunk” kifejezés jobbára egyenértékűen jelenti a tanyát és a városi lakást is. A tanya évszázadokig munkaterület, a város a kisközségek helyét biztosító bázis, a magányos kun pusztasággal szemben a társas lét jelképe, hitközségek és helyi vezetők állandósult letelepedési övezete, a piac, a jogérvényesítés, a hatalom szervezetének tartózkodási helye.

A város „beszél” lakóihoz, érteni lehet jeleit, tudni lehet térformáit, használni helyi adottságait, viszonyulni kell szellemiségéhez, ceremónia nélkül lehet élni vele és benne. A városi tér is használatával, térközeivel jelent valamit ismerőjének: a helynevek, az ismerhető jeles emberek lakótere, a ház-stílusok, az utcaszerkezet, a vasút vagy a patak fekvése, a felekezeti- vagy munkacsoportok találkahelye mind egy-egy darabját jelentik a térnek, s köztük az eligazodás az ott-élés illetve odatartozás élményét adja, önállósult értékke válik. A helynevek és a személyes terek nevei (olykor csúfnevei is) a társas lét kapcsolati köreinek legintimebb, a családi szinttől a tájegységi, kistáji, regionális, nemzeti határokat is túllépő szintig terjednek, s a nevek terében a lakóhely (sosemvoltan elvont) „egysége” elmosódik ugyan, de a nevek teréből egész mezőkké, társadalmi és politikai mezőkké simulnak össze a névvel lehatárolt területek is.

Az intim terek és a közterületek aránya a kisvárosban más, mint a metropoliszban, a munkahelyeken, a tanyán vagy a veteményesben. A horizont, az épületmagasságok, az öreg házak számaránya, a templom koordináló szerepe funkciókat teljesítő, nézőpontokat és orientációkat meghatározó. Ebben a szociokulturális dimenzióban más a viszony a köztulajdonhoz, a közbirtokossági érdekekhez, mint a végtelen tanyai vidéken, ahol a térélménynek nem szab határt a szomszéd épület, a gazdasági racionalitás vagy a szomszéd hangoskodása. A város belakott tér: ember és környezete megismerhető viszonya, csoport-hovatartozások atlasza, interakciók helyszíne, adakozó és elváró kapcsolatok jeles napi terepe. Ez a társadalmi gyökerek humusz-anyaga és éltető talaja. Ott van benne az alárendelődés, a fölény, a rang, a protekció, a tisztelet, a nyugalom és az aktivitás sokféle minősége és mennyisége. Ezért a város nem tartózkodási hely pusztán, hanem a hovatartozás mikro-miliője is, mely kölcsönkapcsolatokat

teremt a szociális viszonylatokban. Lelkileg vagy intézményesen tehát az identitás lokális központja, ahol tömegében, mennyiségében termelődik többlet-kapcsolat, amelynek hiánya és túltengése minőségi következményűvé válik. Valamiféle földrajzi keret ez, de téri és társadalmi dimenzióiban emberi otthon légköre honosodott meg. Akár a városon kívül lenni, akár belül, téri értelemben egyaránt a környező világ egységét jelenti, ahol az „én” és a környező világ többi szereplője is hagyományosan /pszichoszociológiai értelemben/ közös kölcsönhatások rabjai, létük itt kap értelmet, életteret. Ennek a viszonyoknak pedig meghatározó eleme a história, a társadalmi valóság legintenzívebb metszete, amely ritmusai és ciklusai ellenére folytonosként élhető át, sőt: látható veszélyei és értelmezési nehézségei dacára következetes hordozója a normáknak, közvetítője szerepeknek, értékeknek. Minthogy pedig ezek szervező elemei az életvezetésnek, társadalmi aktivitásnak, minden nyitottságnak-zártságnak, ürességnek-teltségnek, összefonódásnak-elkülönülésnek, mondhatjuk: általuk még a fénynek és árnyéknak is önálló jelentése van.

A kisvárosi ember számára mindezek ugyanúgy gyökerek, mint a tulajdon vagy a származás, és egyben a lehetőségek mezői is, a helyi összetartozási szabályok kereteiként pedig szabadságok és kötelezettségek megszabói is.

Mindez nem valami merev struktúrát jelent, hanem állandó pozíció-versengést, mobilitási esélyeket, legitimáló származást, kollektív létélményt, „odakötöttséget” a vállalt és átértett mértékben. Az identitás lényegi része, hogy a mindennapok történetében az érintettek miképpen élnek, hogyan észlelnek és alakítanak maguknak megfelelő életfeltételeket. Ennek ökonómiaja és szubjektív értéktartalma van, s a helyiek számára nem a társadalomszerkezet vagy az uralmi elrendeződés az érdekes, hanem a szociokulturális magatartásmodellek, a viselkedésmódok, a cselekvési minták és életvilág-alternatívák sokfélesége /FISCHER, G-N. 1964, EHALT H.CH. 1987/.

A társadalmi tér, a helyi atmoszférához való kötődés már hosszú évszázadok óta a hatalmi tolerancia, az etnikumok közti kölcsönkapcsolat, a környezeti sajátosságokhoz fűző érdekviszonyok függvénye. Egy archaikus kultúra ápolta értékei különösen tanyai vagy falusi településen kisebbségi helyzetben vannak a környezet tőlük különböző, de az „egyenlőséget” korlátozásokban gyakorló többségével szemben. A saját kultúra szabadsága így alig több, mint illúzió, s az elszigetelt „vidéki” közösség még kisvárosban is kompromisszum-kényszereknek kitett. A kultúra-átvétel „morális” kötelezettsége így benyomul a városi térbe, szétterjed és nyugatiasodásra kényszerít, legyen bármily kínzó e ráerőszakolt rendszer a helyi közösségre nézve. Az alternatívák hiánya és a szociális reflexek így harchelyzetek és kompromisszum-kényszerek vállalására hívja ki a „jó létet” hozókat, s osztársadalminak mondott célokat erőltet bele az alig motivált helyi-ségbe. A bajok ettől csak sokasodnak: látszólag tágul, ténylegesen viszont szűkül a társadalmi tér szuverén szabadsága /ennek nyugati példái és hazai alakzatai ismertek, lásd SERPELL, R. 1981, BÁNLAKY P. 1985, HANKISS E. ismert munkáit/. A társadalmi tér intézményesült, szokásrenddé alakult használatát a változások sokszor követhetetlen tempóban módosítják: a bomló tradicionális társadalom és a leromló értéktér elbizonytalanodást és kiüresedett individualizálódást eredményez. A tradíciók jelentése, a tér „üzenetei” ezért olykor ugyancsak elhalványodnak: a jelentés-ínség beleszól a cseremechanizmusokba, rontja a történelmi integráció esélyeit, kiszolgáltatja a civil társadalom aktorait /METSCHER, 1980/, a mindennapi lét és a munkavégzés hagyományát, ez kihat a társadalmi kapcsolatokra, a kulturális átörökítési módokra, majd a kultúrafelfogás és kultúrahasztnálát megannyi részletére. Az oktrojált kultúra pedig az emberi méltóság fontos tartozékait, építőköveit fészíti szét, s a társadalmi rendszer részeinek illeszkedését, az interakciók, a szokások, a történetkép és a jövőkép minőségeit roncsolja össze.

A tradicionális társadalmak „archaikus közösségei” a jogszokások, a presztízs, a köztulajdonhoz való viszony szempontjából pedig sokkalta szabályozottabbak, értékértékesebbek, mint a modernek. A nem anyagi kultúra többnyire „rostos” természetű, számai ha elszakadnak is, keresztülhaladnak az idő és a tér rétegein, s vezérlő szerepet kaphatnak akkor is, mikor kívül esnek a látókörön. Például a halasi kunok városi társadalma még alig lehetett több historikus fikciónál vagy képzelmenynél, vagyis még állandó lakóhely sem volt, már létezett mint találkozóhely, mint mágnes vagy tartóedény, amelynek döntő jellegzetessége, hogy a szellemi inspiráció lehetőségével vonzást gyakorol a környező lakosságra – vagyis „csábítja” őket a térbeli összetartozás elemi érdekének intézményesítésére. Ez Mumford szerint is a város elidegeníthetetlen dinamizmusához tartozik (MUMFORD, L. 1986). „Gépfertőzte” korunk (ahogy Mumford jellemzi a modern társadalomkezelési mechanizmusokat) nemigen tulajdonít jelentőséget az olyan „lelki térképeknek” vagy tér-orientációs attitűdöknek, amelyek például a halottak sírdombjait, a tér személyesen kitüntetett pontjait tekintik topológiai és tulajdonjogi határoknak. Ugyanígy nem tekinti személyes tér-kisajátításnak azt sem, mi módon gázol át a „haladás” nevében várostörténeten, szimbolikus jelentéstartalmakon vagy intézményeken (mint pl. a halasi református öregtemető volt, amelyet lakótelep-építési okokból szanálni kezdtek 1975-ben), tehát a „modernség” árán akár a halottakon, múlton, szimbolikus és tényleges magántulajdonon is keresztülvágtat. Pedig a történeti és a régészeti források szerint a kunoknál közel másfél évezrede kimutatható a halottakhoz és a halálhoz fűződő szimbolikus viszonyulás, megszemélyesített és jelentéses kapcsolat (FAZEKAS – SZABÓ – SZTRINKÓ, 1987). A társadalomnéprajz és a kulturális antropológia az utóbbi időben már célul tűzte ki a kultúrahatárok és az etnikai csoportidentitások kapcsolatának föltérképezését, a különféle kulturális és szimbolikus areák egymásravetítését (PALÁDI-KOVÁCS A. szerk. 1980), s ebben a tudományos törekvésben talán egyszer szerepet kaphat az élethez és a halálhoz fűződő etnikai csoportviszony megfogalmazása is. Talán akkor majd ki fog derülni, mennyire fontos eleme az etnikai (s talán bármilyen) identitásnak a tér szimbolikusan megkülönböztetett néhány vonása.

Az általam itt terítékre hozott táji-regionális történeti kultúra empirikus tapasztalatom szerint annyiban is sajátos, amennyiben az etnikumot a saját, közös, stabil kulturális kontextusok (ezen belül a nyelv, az értékrend, a magatartási szabályok normái, a kooperációk, a kötődés sajátos szintje és a hagyománytartás specifikus módjai) jellemzik. A hagyományhoz való viszony éppen olyan ebben az etnikus alapú társadalmi szférában, miként Európa nyugati vagy középső régióiban. Ugyanúgy spontán rendek tagolják tehát, a hagyománytartásban fölmerül a deviancia és a „normáltság” értékviszonyának klasszikus dilemmája, ezek konfliktus-képző hatásainak megoldásmódja, mindezt sajátos csoportviselkedés és konvenció-tisztelet kíséri, az etnikai értékrendben megszokássá erősödött szokástartalmakat szabályozások és szankciók veszik körül, a külső behatások ellen (miként minden kulturálisan szuverén közösségi szférában) endogámiával védekeznek, amely védekező előítéletességet alakít ki, s maga a társadalmi rend, a hétköznapi élet működtetése cselekvésminták és életmódmodellek átadására állítódik be /lásd erről a gyakorlati tudás és a hagyomány viszonyát európai példákon NYÍRI K. 1985-86/.

A zártság gyakori védekező mechanizmusa a lokális kultúráknak. A mindennapi lét szempontjából egy elfoglalt, belakott, beélt teret jelent, amelyen belül a szokások formálóerőt képviselnek, s maga a tradíciókötöttség inkább stílusként, mint funkcióként és a rendet biztosító erőként hat. A termeghódítás az ősi falusi és még inkább a nomád pásztortörzsek organikus létformája, ami a tágabb, társadalmi-földrajzi térbe kivetített formában nem más, mint a „szociológiai egységként” való öndefiniálás módja. E tekintetben a tanyás alföldi mezőváros térbeli kiterjedtsége (még ha a folyamat az ideiglenes tanyai település felől a városba vándorlás volt is) a szimbolikus térkiterjesztés, térfoglalás megoldása, miáltal a „hely egysége” történeti értelmű, személyes emlékenyaggal megtöltött teret jelöl, s azon belül különféle karaktereket,

motivációkat, feszültségeket hordoz az összetartozás tiszta horizontján. A mindenkori tértudat és térképzelet, a szűkösség és a tágasság közötti feszültség átélése éppen a mozgás, a mobilitás által megtörhető egységesség a városlakó tanyai parasztpolgár számára, s ezáltal személyes átéltségű tartalmat kap a távoli hatalommal, a megyével, adminisztratív hatósággal, császári udvarral vagy kóbor katonatömegekkel szemben védelmezhető személyes „közös tér” is. A mobilitás a térbelakás kiszélesítésének módja (BAUSINGER 1982), a környezet szűkösségével szemben a munka, a társadalmi szerep, a teljes élet megjelenítésének illetve az énonazonosságnak formai tartozéka. Ebben az értelemben az alföldi mezővárosi életmód egyik legősibb tradíció-eleme az, hogy a földrajzi horizont az individuális lét hatósugarainak és a közös élet terveinek összefonódásából simul össze, amelybe a kívülről érkező csak nehezen és lassan tud beilleszkedni, mert számára a tágabb „külvilág” a makrohorizont, s nincsenek kellő kapaszkodói a mikrohorizont egységeihez.

A lokális térben a külvilággal kényszerűen kialakítandó kapcsolattartás nemcsak védelmező eszköz lehet, hanem csődöt is mondhat, ha az egyén fölkészületlenül átlépi a számára áttekinthető és közvetlenül rá vonatkozó horizontot. A tanyai létből városivá váló kunok társadalma, amikor a székvárosi letelepedést választja védelmi eszközül, kénytelenül, de beilleszkedik egy helyi horizontba, amelyet a maga praktikus tevékenységével, meghatározott javak vagy feladatok közös birtoklásával teljesít ki, s e közös szolgálat már nem mellékes jelenséggént, hanem az összetartozás kellékeként kezeli magát a mozgást is, a városi házból a tanyára, a tanyáról a messzi piacokra, háborúba eljutás sem okoz elszakadás-érzetet. Jellegzetesen megnyilatkozik ez a térbeli „expanzió” a preindusztriális világ számos helyszínén: vertikális, horizontális és individuális viszonyok különböztethetők meg. A lokális tér koncentrált ismerete, a „szülőföld” szeretete a kulturális értékörzés egyértelmű jele, amely egyúttal általában az időre, a múltra is kiterjesztett képzetekként épül be az egyén és a közösség tudatába. S itt, a helyi társadalmak szintjén nem valami hamis-romantikus historizálásról van szó, (a historizáció amúgy is csupán a XIX. századi nemzettörténet terméke), hanem a térbeli koncentráció oldásáról, az egyéni autonómia növeléséről, ami éppen a közösségi szinten is átélhető szabadságvágy formájában, a vertikális kapcsolatok helyébe lépő horizontális kapcsolatok formájában fogalmazódik meg. Az is igaz, hogy ebben a táguló szülőföld-fogalomban az adott vidékhez, esetünkben az alföldi rónához kapcsolódó értékképzetek válnak történelmi értékké, a múlt hitelesítő tartalma biztosítja állandósult értékét. Kialakulhat persze ebből valamiféle provinciális pátoz is. (Említsem meg itt: a hagyományos néprajzos szemlélet jellegzetesen görcsösen elutasítja azt a képzetet, hogy a kunok autonómiája többlettartalmakkal gazdagította identitásukat és társadalmi szereptudatukat, sőt, egy valószínűtlen pátozzá erősödött, amit már nem maguk a kunok, hanem a helyi értelmiség, az előkelők, a politikai elit használt föl a maga céljaira, ám ezzel is tartósította egy mitizálódott identitásképzet fennmaradását). Ám ezzel együtt is föl kell hívni a figyelmet arra, hogy a térfogalom a kunoknál az életmód, a munkamegosztás, a közösségi életmód révén talán kissé mereven is lokalizálta a „hon”, a jelentéses „szülőföld” méreteit, mert elsősorban a saját tulajdonon, az életteren és autonóm értékrenden túli erőter folyékonnyá vált jelképe volt, szemben az otthonosság érzetét nyújtó, kompenzáló mechanizmusokkal, a társadalmi közbékét biztosítani képes saját térrel. A kunok számára a megvédett és fejük fölül 1699-ben eladott autonóm terület volt az a válaszadó környezet, amely a legkülönbözőbb embereknek, a legkülönbözőbb helyzetekben biztosította a társadalmi interakció egy állandósult szintjét, s ezen belül az önmeghatározás érvényességét. Regionális történelmük hanyatlása, területük eladása, önkormányzó szabadságuk fölszámolódása nyomán maga a kunsági lét elveszítette magától értetődően kifejeződő jellegét, elveszítette „közbecsét”, s pusztán annyi maradt meg a hajdani konok mentalitásból, amennyi ahhoz kellett, hogy kulturális ellenáramlatként, makrancos ellenállóként, változhatni képtelen entitásként őrizze meg magukat.

A kulturális különbségek és az etnikai csoport hagyományok elsődlegesen történeti szituációkban ütköztek meg, és históriájukat körülveszi a kulturális fölény ellen vívott állandó, olykor sikeres, máskor kudarcterhes küzdelem. A kunok „másságát” a XIII. századi betelepedésük óta kultúraközi konfliktusok, etnikai előítéletek vették körül, melyek magyar és kun részről egyaránt az etnocentrikus létfelfogást kényszerítették ki /ennek általános elméletét lásd SUMNER, W.G. 1978; SERPELL, R. 1981; empirikusan A.GERGELY A. 1985, 1988/. Ugyanis a kunok etnikai csoportja egy változó, táji kultúrán belüli szigetszerű elkülönültségben élt közel négy évszázadig, s önelhatárolásuk, népszomszédjaikról alkotott képük, mentalitásuk és civilizációjuk egy küzdésképes népesség reprezentációs formáit hordozta. A különböző kultúrák összeférhetetlensége, a régi és új életmód meg az értékrendszer megütközése egészen korai történetüktől kimutatható: nomád és pogány lovasnépként jöttek a katolizált és nyugatiasított Hungáriába, s letelepítésük pusztá gazdasági és hadászati okai nem tartalmaztak „nemzeti” garanciákat a már itt élő népek számára. Jöttükkel féltő volt, hogy megváltozik a társadalmi struktúra már meggyökerezett formája, felfüggesztetik a viselkedési normák megszokott rendje. Egy „elmaradottabb”, másságát konokul őrző kultúra a konformitás és a szociális függőségek változását eredményezheti, tradicionális tevékenységformákat bonthat meg, szocializációs mintákat tehet tönkre. Légüres, lakatlan földrajzi térbe jöttek, s kitöltötték azt túlsordulással. Táj és műveltség szoros kölcsönhatásban vannak a történelemben mindig és mindenütt – így e tájon is: mire életmódjuk és termelési hajlandóságuk „elfogadhatóvá” lett, már körülvette őket a „mi” és az „ők” elkülönítő atmoszférája, elítélés tárgya lett gondolkodásuk és cselekvéseik szélsőségessége, életmódjuk, vallásuk és viseletük mássága.

Táji-történeti szempontból is központi area volt Halas a kezdetben. A tér egyébiránt nem volt szűkös lakói számára: az akkori Európa leggyorsabb könnyűlovas haderejét képviselték, mozgási szabadságuk szó szerint /ország/határtalan volt. Halas jogi, igazgatási, kulturális és piaci szerepe nemcsak regionális jelentőségű volt a 19. századig, de mérvadó volt a táji munkamegosztás, a bíraskodás, az ökológiai szerepviseledés szempontjából is. Számos kitűnő munka ismeretes Halas és a Kiskunság históriájáról, így nem részletezem a kulturális, militáris vagy gazdasági funkciók átalakulását, de annyi tény, hogy a 19-20. század fordulójára már marginális helyzetű, etnikus hagyományainak elvesztésével kohéziós erejét is elgyöngültni érző településsé, illetve tájékká lett. Még ebben a marginális szerepkörben is alkalmas volt Halas bizonyos archaikus elemek, mentalitások megőrzésére, még területi hatásának /történeti térváltozásának/ ellenére is képes maradt csoportmeghatározó jegyek továbbadására /ERDEI F. 1937/.

A térbeli mozgás szabadsága az identitástudat egyik fő eleme lett a kunoknál /illetve az maradt Észak-Kínától a Dunáig tartó harcos vándorútjuk során, évszázadokon át, majd a feudalizmus korszakán át is/. A térbeli eligazodás biztonsága pedig az értékrend, az etnikai karakterjegyek rejtett, illetve nem tudatos minősége révén a székvárosi szereptudathoz járult, a területiális összetartozás pedig újabb tudatszervező erő volt. A tanyai-szállási és a városi lét a „kint és bent” dinamikája révén kettős identitást eredményezett, pontosabban kettőzöttet: a /munka- és lakó/helyhez, illetve a közösséghez kötődést. A környezettel vállalt hűségviszony az énonomság alapeleme maradt. Csak néhány példát erre: a kedvező államszervezeti-jogi státus és a kiváltságok miatt a 16-17. századtól elég nagyszámú betelepülő jelent meg Halason, s miközben a feudális „fejlődésben” mintegy háromszáz esztendő telt el késett kunokat „torzult viselkedésformáik” és „barbárságuk” alapján utasította el a keresztény istváni állam, a kunsági vidékeken egyhamar egyenlő jogokat kapott a betelepülő nemkunok és nemreformátusok többsége. Nem utolsósorban épp ezek tömege bontotta meg a konzekvens helyi értékrendet, idézte elő a „tyúkperek” és boszorkányperek sokaságát, a lokális öntudat irányvesztését. A félretett hagyományos jelképek, a kommunikációs formák egyhamar vagyoni vagy hitfelekezeti vitákká

fajultak, a gúnynevek máig is őrzik ezek nyomait. Ugyanis a szubkulturális életmód-stratégia nem más, mint rejtett dimenziója a csoportlétnek, s a gazdasági térben megjelent új népesség /főleg baranyaiak, jászok, s többnyire katolikus vállalkozók/ éppen ebbe a szubkultúrába szorult kisebbségbe kértek „fölvételt”, mely endogám módon védekezett a „genetikus” beavatkozás ellen. Így támadt föl először az elzárkózás eszköze, így próbálta szocializációs és pszichikus mintáit megőrizni az egyre fogyó kun népesség.

A városi és szállási kunok társadalma ugyanis bizonyos életmód-stratégiát tartott jónak, mely eredendően eltért a betelepülőktől. A kunok igazából nem hagyták magukat katolizálni, színelég megkeresztelkedve is évszázadokig pogányok maradtak, ám a települt vagy telepített népesség (a hamar reformációhoz csatlakozó kunokkal szemben) szinte mindig katolikus volt. A városi-tanyai társadalom életmódmintái nem voltak azonosak a szorgalmas munkával megfélemlényeszeressé vált katolikus jövevényekével. Mindkét részlől „intézményesült” a minták érvényessége, jogszokássá vált követésük. A csoportközi viszonyok hálóját is összegabalyította a jobbára szegényebb, vállalkozásban merészebb, újítóbb hajlamú betelepülők érdekmozgása. Szegregálódás indult meg, olyannyira, hogy a tanyára végleg kiköltözőket előállította és megbüntette az előjáróság, mondván: kivonják magukat a közös kötelességek és közbirtokossági ügyek vállalásából. A toleráns szomszédsági kapcsolatokat aprólékos jogszokások írták körül: a szomszéd udvarára nem nyílhatott ablak az engedélye nélkül, a kerítkezés bevezetése után /hisz korábban csak megállapodásos határjelek voltak, legfőljebb alacsony sövény/ minden területi határmódosítást csak közös megállapodással indítványozhattak, a határjelek /szó szerinti/ szentsége megkérdőjelezhetetlen volt, sőt bűnözés-értékű, stb. /PAPP L. 1941, TÁRKÁNY SZÜCS E. 1980/. A belső (etnikus) határok pedig szükségképpen omlottak le, mihelyt túlerőbe került a betelepülők tömege, s a zárt belső teret már egyre kevésbé védte a külső (földrajzi) tér. A téri orientáció és a topológiai karakterek minden helybelinek alapvető ismeretanyagához tartoztak, beleértve a kertes és tanyás területeket is... – az ilyen típusú tudás pedig nem egyhamar és nem minden betelepülőnek adatott meg, s ez is konfliktusokat hordozott magában, amiképp Félegyházával, Dorozsma ürügyén Szegeddel és Szabadka felől a „ráccokkal” is folyamatosan vívniok kellett a maguk térbeli érdekeiért. Végül is talán éppen ennek a helyismeretnek, téri mozgásbiztonságnak köszönhetik egyebek közt a töröktől való megmenekedés „adományát”, a későbbi korokban pedig a legeltető jószágértartás és mozgó piacozás lehetőségét. S hogy messzebbre ne menjünk: a kiskunsági história egyik legismertebb korszaka, a betyárkor is ehhez a téri eligazodáskészséghez kötődik. /A paraszt-betyár nem helyi herosz volt szemükben, nem idilli-nosztalgikus személyiség volt, hanem máskéntgondolkodó, privát ellenálló, „partizán”, aki a téri kötetlenséget életveszélyeivel is többre tartja, mint a császári hadsereg reguláit. Erről Eric Hobsbawm részletesen is ír a „Primitív lázadók” kötetében, de Erdei Ferenc is kiadósan értekezik a *Magyar város* számos oldalán/.

A saját világkép szerepe is sokszorosán összefügg a téri képzetekkel. A betelepülők nyomán kialakulnak az eltérő tradíciójú városi övezetek, saját közösségeikkel, egyházukkal, presbitériumukkal és iparosaikkal. A térfelfogás rejtett tartalomként hozzátartozik a lokális kultúra lényegéhez, az orientációs mintákhoz, a szokásgyakorláshoz, a jelképek értéséhez, így a csoportközi önmegkülönböztetéshez is. Nem verbális kódokban, hanem a privát, intim szférában tanulható ez, s az életmódban gyakorlatilag is átélhető ugyanakkor. Rétegződése, intézményesülése normatív feltétele a helyi társadalom rendszerének: státusok, rangok, szerepek és kapcsolatok dimenzióit írja körül minden térbeli kötődés, változásaiban pedig a „genius loci” históriája jelenik meg /NIEDERMÜLLER P. 1987/. A parókia, az egyesületek, a műhelyek, boltok, vendéglők, malmok mind informális találkozáshelyek, lokális agórák, melyeken a térbeli információ-terjedés belterjes útjai nyílnak meg, függetlenül a lakósűrűségtől, a tömörszerű vagy

tanyákon szétszórt lakásmódtól. Egyúttal persze ezek az interetnikus elzárkózás, az endogám kötődés, a szociális függésrend, a családi-rokoni összetartozás megerősítő privát terei is, itt értékelődnek át a tradíció jelentéstartalmai vagy erősítődnek meg a jogszokások.

A saját világkép persze könnyen lehet etnocentrikussá és mítosszá erősödhet a nép térbeli stabilitása, megmaradása, harcedzettsége és folyamatos önreprodukciója során. A bármily kisebbségivé váló sorsazonosság épp a városlakókban érlel markánsabb lakópolgári tudatot, s előhívja az intézményes önvédelmet is. A származáshagyomány, függetlenül attól, hogy tényleges kontinuitása valódi vagy sem, mint egy mikrozóna strukturális öröksége marad meg a közfelfogásban, s elsőként jelzi a területi hovatartozást. Az, hogy valaki kiskun vagy nagykun, nem azonos; jászkun pedig egyáltalán nincs, csupán mint hatalmi manipuláció létezik, az etnikus jegyekhez semmi köze. Ez pedig nemcsak a területi hovatartozást, illetékeséget teszi jelentőségteljessé, hanem a kultúra hozott anyagát, meghatározottságát, struktúráját is, s lehet összetartozást erősítő vagy ellentétet szító egyként. A szorongató történelmi hétköznapokban a származástudat mítoszi erőt kap, hogy szembelyezkedhessen az ismeretlen, az uralkodó vagy a betolakodó /nemzeti-, csoport-/ kultúrával. A származástudat így tekintve csoportintegráló, érzelmi reakciókat termő szimbolikus erő, melynek persze része a múltkép mikropontossága, a közösségi kapcsolatok számos árnyalata is. A nagyszülők falán még a huszadik században is ott függött a féltve megőrzött százötven éves redempciós levél /1745/, a városban még éltek öregek, akik néhány helyi változatban tudták a „Kun Miatyánk” reformáció-kori változatát /„Berzé atanáz kendi...” stb./, s a temető ültetett emlékfái is arborétum-értékkel jelezték, milyen etnokulturális-szocializációs minták élnek még a helyi népességben. A 19. században még a halasi gimnáziumban tanították a kunok nyelvemlékeit és történetét, még törvények tiltották a „kunsüveg” viseletét... (tehát még létezett, mint viselet). A nemzeteszmét erővel terjesztő, az interkulturális kölcsönhatások esélyét csökkenteni próbáló politikai erők azonban épp e másság elfogadhatatlansága nevében, meg-megújuló erővel törtek erre a lokális népességre a kulturális egyneműsítés közhelyes ideálja nevében. A nyelv szerepe és az öltözet nem véletlenül határképző elem a kultúrák között, objektív korlát és szociálpszichológiai küszöb az interetnikus kapcsolatok esetében: a pozsonyi diétán megjelenő kunokról pusztán külsejük alapján is azonnal tudták, mi várható az események menetében, a politikai erőpozíciók és alkukhelyzetek terén. A tradíció, mint viselkedésmód tehát nemcsak történelmileg hozott minta /VERES P. 1987/, de szokásjegyei, rituáléi csoportjellegű és területi hovatartozást fölmutató reprezentatív tartalmak is.

A helyi társadalom, a halasi kunok politikai horizontja és az ebben való eligazodás már egy külön történet. A politikai térben való jelenlét, az alkalmazkodás csak a „magas politika” szintjén (és a XIX. századtól a pártok szintjén) néz ki úgy, mint limitált tágassága a mindennapi létnek. A halasi kunok a széteső, kiszámíthatatlan főhatalmak kénye-kedve szerint alakuló „makropolitikát” évszázadokig jól tudták kezelni, a nemzetépítés korszakától azonban megbénulni látszott politikai érdekérvényesítési képességük. Az általuk belakott, megélt, identikus tartalommal megtöltött téren már túlkerült a politikai döntésmechanizmusok világa, s e másik térben még számos erőter is létezett, amelynek kezelésére már nem voltak eszközeik.

Érdeemes itt külön is megemlíteni, milyen módon kerültek a kunok a makacs konzervativizmus racionális vádjá alá. A „nagy történelem”, a globális folyamatok valóban elmúlnak a gazdálkodás, az életmód és a lokális kötődés bizonyos normái vagy örökségei fölött, a modernizáció ellentétbe kerülhet az érintetlenségét őrző helyi történelemmel. Progresszív és liberális szemmel a kunok valóban maradiak voltak – de csak akkor minősíthető ez restauratív mentalitásnak, ha figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti történet túlpoetizált identitásformáit, a nemesi nacionalizmus érdekmozgatóit, s a „haladásfogalom” példáit Nyugatról vesszük összehasonlításul (SZÚCS J. 1984). Ámde ha az etnikai kisebbségek jogosnak vélt identitásminőségét nézzük, rögtön

érthető, miért nem tudtak mit kezdeni a szabadszállási kunok a képviselőjelölt Petőfi „világ-szabadság” jelszavával: hisz ők szabadok sőt kollektív nemesek voltak évszázadok óta, ősi jogon és fegyverrel kivívott jelenükben is. A halasiak is éppígy védték templomukat kun kapitányuk személyében és kardjával a rekatolizálni igyekvő egyházfővel szemben... A központi és helyi hatalom ilyen nyílt érdekkonfliktusai mögött tehát polgárosult öntudat, lokális kötődés és kisebbségbe szorult civilizációjuk végső védelmének makacs maradisága állt, szemben a „jobbító” erőkkal. Izgalmas módon a kunok geohistóriája jócskán őriz hasonló maradiságokat, legyen az megyei tanítótestületi egyesületszervezés, iparosítási kampány, közbirtokossági érdekvédelem vagy szimbolikus viselkedésformák honosítása. Mindezek mögött ott áll végső soron a területi és történeti integritást védő parasztpolgári életfelfogás, mely etnikai gyökereivel a tájegységi kultúra mélyrétegeibe kapaszkodik. A sorsközösség, a téri küzdelem a homokkal, az idegenekkel, s a lokális öntudat „ősi jussához” ragaszkodó jellege tehát „makacsságuk” vádalapja. Pedig a szűkebb pátria számukra egyben a tágabb haza is volt időnként, lásd jelenlétüket Rákóczi, Bocskai és mások függetlenségi mozgalmaiban, vagy legalábbis a „nemzeti gárda”, s hajdani kiemelt szerepkörük egyre távolodván, mindinkább a progresszív igazságkeresők oldalán vállaltak szolgálatot. A hatalom melletti elkötelezettségük, kollektív nemességükért cserébe, becsületből vállalt katonai szolgálatuk (mint a francia „gascogni legényeké”) idővel nyilván anakronisztikussá lett, aminek tudatában alighanem kedvük szegetten vonultak vissza mezővárosi termelő magányukba, tanyai kúriáikba.

Illúzióik és táji-történeti szereptudatuk persze nemcsak indokolatlanul nagyra növesztett. Mert a folytonosság lakópolgári önérzete megteremtette azt a pszichikai” teret, amely nemcsak a mindenkori jelen megélhető valóságát jelenti, hanem a múltkép és a jövőkép egy sajátos össze-olvasztásából keletkezik. Az élményekben és származásmítoszból megmaradó múlt, a reményekben és félelmekben szétterpeszkedő jövőkép és a kurrens önismeret teremti meg számukra a pszichikai tér realitását. A jövőkép persze a múltbeli kudarcok kivetítődése is a társadalmi térben, de a múltkép mítoszi tartalma „bizonyos értelemben sebezhetetlen: immunis a racionális érvekkel szemben” /írja Ernst Cassirer/. A mítosszá vált világkép annyira irracionálisnak tűnhet a mi diszkurzív gondolkodásunk számára, hogy megítélését nem is vállalhatjuk tudományos fegyverzettel. Az „én”-képzet, az önmegkülönböztetés ugyanis a mítoszon belül megy végbe, s hordozója a tevékenység, amely szembeállítja a dolgokkal a kívánság erejét. „A mitikus világkép nem objektív, hanem emotív és affektív szempontok alapján differenciálja a valóságot” /mondja Cassirer/. A Halasra beköltöző idegenekkel szemben nem osztálykorlátok álltak, nem primér gazdasági függéskényszerek /vagy ha azok is, mögöttük a reális beilleszkedési perspektíva legalább annyira!/, hanem az az elvárás, hogy aki közöttük akar élni, az fogadja el a helyi szellemet olyanként, amilyen. A helyi értelmiség nagyobb része mindig is bevándorolt volt, de többségük jöttmentként is kiérdemelte a befogadtatást, mert „ledolgozta” a magáét, lakosi mivoltában halasivá tudott lenni. A városiakat és a „jöttmenteket” egyaránt a környező valóság rendszere tanította meg érték kiválasztásra, s a jelentéssel fölruházott környezet szimbolikus univerzumává vált, melynek használata nem tudatos, inkább mintakövető volt, értékelések és orientációk, motivációk és kényszerek következménye /más tájegységi példákkal ugyanerről HOPPÁL M. 1987/.

Az urbanizáció és a rurális társadalom folyamatainak szembeállítása /REDFIELD, R. 1941/ kereken szólva nem érvényes a kunok társadalmára. Ők ugyanis ugyanabban a kulturális mezőben voltak egyszerre városiak és tanyaiak, jobbágyok és önkormányzati képviselők, birtokos nemesek és katonák, s egyik csoportjuk sem volt homogén, életmód szempontjából sem sorolhatók a tipikusan városihoz vagy tanyaihoz. Kétségtelen, hogy a tanyai társadalom osztályosodása-rétegződése kemény folyamatként zajlott le a 19. században, s az individualizálódás, mint a polgári életformaváltás feltétele is megindult a helyi közösségek bomlásával, de a

parasztpolgári mentalitás sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított a hagyományhoz való viszonyoknak, mint a társadalmi pozíciónak. A városi társadalomban betöltött hely státusz-értékű volt, egyúttal életmódszervező erejű is, de legalább ilyen mértékben térfüggő. A vallási-felekezeti hovatartozás a városi tér évszázadokig folytonos birtoklását, s ennek térbeli kihatását tartalmazta, etnikai differenciáló funkciója is volt. A felekezeti meghatározottság és a társadalmi kötöttségek tehát szoros összefüggésben voltak a lakókörnyezet téri rendezettségével, sőt a tágabb /regionális/ szférával is: az elszármazottakból is a várost és szellemiségét képviselő, azt meg nem tagadó személyiségek lettek, akik a város értékeit közvetítették, érdekeit képviselték a megyében vagy a politika más intézőköreiből. A kunok hagyományos képviselői intézményrendszere a protestáns presbiteriális rendszerhez hasonlított, s a református kultúra tágabb köre, mely az európai szellemi megújulás egyik intézményes rendszere volt, különösen alkalmas lehetett arra, hogy a mezővárosi és protestáns polgárparaszti kultúra építésének territoriális segítője legyen. Márpedig minél tágasabb a tér, amelyen egy bizonyos intézményegyüttes elterjedt, annál nagyobb annak tartóssága és életképessége /MAINE, H. S. 1988/, s ez jól látható az alulról szerveződő nép érdekvédelmi küzdelme, a XVIII. századi parasztvármegye intézménye esetében is.

A mezővárosi, sajátos árutermelő agrárgazdaság, a földterületek viszonylag szabad használata, a protestáns kultúra és a /török, Habsburg/ politikai hatalomtól való laza függés volt magyarázata a politikai autonómia erős kohéziójának, illetve a kálvinista népesség vallási ideológiájának. Mindezek erős téri-történeti determináltsága – úgy gondolom – kétségen kívüli. A halasi társadalom a maga mikromodelljében és társadalmi terében kicsinyített alakban leképezte, a helyi értéktérben alkalmazta ezeket, úgyannyira, hogy a „történeti Halas” megmaradt részei szinte napjainkig őrzik még a viszonylag egynemű etnikus népesség örökségét. Az etnikai csoport a városon belül szimbolikusan elhatárolt térben élt már a XIX. században, s a várost különböző funkciók szerint évszázadokig föl lehetett osztani belső övezetekre, nemcsak közigazgatási, hanem vallási, szellemi szerepkörök szerint is, talán még ellenállóképesség és mentalitás szempontjából is /NOVÁK L. 1986/.

Kétségtelen, hogy az utóbbi egy-másfél évszázad a többi kiváltságos területhez és szabadalmas városhoz hasonlóan Halas népességének tradicionális csoportjait is asszimilálni tudta a modernizáció megkésett, nemegyszer közösségellenes kelet-európai folyamatában. A passzív lojalitást igen gyakran alá tudja ásni az uralkodó körök ilyen vagy olyan utasításos jellegű politikája /más kultúrák példáján lásd TILLY, Ch. 1983/. Minden átalakulás módosítja valamelyest a közösségre orientált és a nemzetre orientált csoportok viszonyát, formáját. A karakteres tájegységi vagy etnikai identitás is kiszolgáltatottá lehet a partikularizálódás hatására: ha a társadalmi erőforrások és a mentalitás egy specifikus időhöz, műltszemlélethez, helyhez vagy népességhez tartoznak, akkor e népesség kisebbségbe vagy alárendeltségbe szorulása gyöngítheti a kötődés, a kooperációs kedv, a hagyománytartás „óvilági” formáit. Így járt az a halasi népesség is, melyben az etnikum pszichés ereje lokális szereptudattá, lakóhelyi normává vált. A helyhez, térhez és környezethez kötöttség emocionálisan feltöltött, de az etnikai jelenlét folyamatát csak a tudat alatti sztereotípiák tudják valamelyest megmenteni a változásoktól. A területi egység érdekeinek képviselője még a huszadik század elején is jellemezte ezt az etnikai csoportot, s önmegváltásuk egykori összegét még 1918-ban is visszakövetelték az államtól, mondván: a szabadsághoz való jog még erősebben érdekeltté teszi azokat a jázsokat és kunokat, akik hajdani szabadságukat megváltották, kiváltságait és autonómiájukat nehéz pénzen megvásárolták, így azt fölálldozni vagy másokkal „közös” célt vállalni csakis emez egyenlőség visszaállítása után tudnak elképzelni. Konszolidálódásuk és asszimilálódásuk látszólag befejeződött már napjainkra. De aki a kulturális egységesülés tényeit keresi ebben a városban, az tapasztalhatja, hogy ez a populáció még mindig elkülöníti magát környezetétől,

vagyis identitástudatának maradványai még erősek. Az etnikai tudat illetén megmaradásában véleményem szerint ma is megvan egy etnoregionális gondolkodásmód politizálódásának lehetősége. Ennek kiemelése különösen fontos azért is, mert egy etnikus egység tájegységi vagy regionális kibontakozása fölöttébb anakronisztikusnak tűnhet a huszadik század végi nemzetállam-válság idején. A modern területi politikák, a regionális egységben gondolkodás és a területi tervezés másfajta racionalitások nevében gondolkodik ez etnikai szféráról. Ezen belül a térbeliség, mint a gazdaság és a települési térkapcsolatok rendszere az új társadalmi térszemlélet része lehet ugyan, de /ahogy Bourdieu fogalmazza Paul Bois szavaival:/ a régiót nem a tér teszi, hanem az idő, a történelem.

Hivatkozott és fölhasznált irodalom

- ABRAHAM, R.D. – KALCIK, S. /1983/ Folklór és kulturális pluralizmus. In: /Niedermüller P. szerk./ Folklór – társadalom – művészet, 14. Közművelődési Információs Intézet, 3. sz.
- BAHTYIN, Mihail /1982/ François Rebelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Európa K.
- BALANDIER, Georges /1967/ Anthropologie politique. P.U.F., Paris
- BAUSINGER, Herman /1982/ Az újrarajzolt nép. Válogatott tanulmányok. ELTE, Folklorisztikai Tanszék, Bp. Folcloristica 7.
- BÁNLAKY Pál /1985/ Értékek és közösségek. Az értékállapot. MM Vezetőképző és Továbbképző Intézet, Bp. 53 p.
- BÉLÁDI László szerk. /1985/ Urbanizáció, marginális rétegek és informális szektor. Fejlődéstanulmányok, 7. ELTE ÁJK-MTA SZKI, Bp.
- BOURDIEU, Pierre /1985/ Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának értelmezéséhez. =Szociológiai Figyelő, 1. sz. ELTE Szociológiai Intézet, Bp.
- BUJDOSÓ Dezső szerk. /1985/ Forrásmunkák a kultúra elméletéből. ELTE BTK szöveggyűjtemény, 1-6. kötet. Tankönyvkiadó, Bp.
- BURGESS, E.W. /1929/ Urban Areas in Chicago: An Experiment in Social Science Research. University of Chicago Press, Chicago.
- COHEN, Anthony ed. /1974/ Urban Ethnicity. Tavistock, London.
- EHALT, H.C. /1987/ A „kultúra” és a „mindennapok”. = Szociológiai Figyelő, 4. sz., ELTE Szociológiai Intézet, Bp.
- ERDEI Ferenc /1937, 1957/ Futóhomok. Szépirodalmi K., 2. kiad.
- FAZEKAS István – SZABÓ László – SZTRINKÓ István szerk. /1987/ A Jászkunság kutatása. Konferencia-előadások. 1985, Kiskunfélegyháza. Kecskemét-Szolnok kiadása.
- FISCHER, G-N. /1964, 1981/ La psychologie de l'espace. P.U.F., Paris.
- GAUNT, David /1984/ Történelem és antropológia. =Világtörténet, 2. sz. 3-16. p., ill. 4. sz. 3-75. p.
- A.GERGELY A. /1985/ A „saját csoport” és az „etnocentrikus tudat” szerepe egy helyi közösség értékrendjében. /Kiskunhalas/. In: /Böhm A. – Pál L. szerk./ Helyi társadalom 5. Társadalomtudományi Intézet, 1987.
- A.GERGELY A. /1987/ Kisvároskutatásaink irányairól. = Határ, 5. sz. Debrecen, 1988.
- A.GERGELY A. /1988/ Egy civiltársadalmi lehetőség: az etnoregionális alternatíva. = Valóság, 5. sz.
- GOMBÁR Csaba /1980/ A politikai antropológiáról. =Magyar Filozófiai Szemle, 4. sz. és In: Egy állampolgár gondolatai. Kossuth 1984.
- GUREVICS, A.J. /1974/ A középkori ember világképe. Kossuth K., Bp.
- HART, C.W.M. /1968/ Kultúrantropológia és szociológia. In: /Balogh J. szerk./ Modern polgári szociológia, szöveggyűjtemény, 5. kötet. Tankönyvkiadó.

- HERSKOVITS, Melville Jean /1960/ Cultural Anthropology. Alfred A. Knopf, New York .
- HOFER Tamás szerk. /1984/ Történeti antropológia. /Konferencia-előadások/. Antropológiai írások, 8-10. sz. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp.
- HOPPÁL Mihály /1987/ Kulturális értékszerkezetek és identitás-értékek. In: /Hoppál M. – Szecskő T. szerk./ Értékek és változások. TK.
- HUNTER, A. /1974/ Symbolic Communities: The Persistence and Change of Chicago's Local Communities. Univ. of Chicago Press.
- JANÓ Ákos szerk. /1965/ Kiskunhalas. Helytörténeti monográfia. Kiskunhalas.
- JÁNOSI György /1986/ A szórakozás történelmi funkcióváltozásai. Magvető, Gyorsuló idő.
- JOÓ Rudolf /1988/ Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában. Gondolat, Bp.
- KEESING, F.M. /1958/ Cultural Anthropology. Rinehart and Co. INC. New York.
- KORDA István /1886/ A kiskunhalasi nyelvjárás. = Magyar-Nyelvőr XV.
- LAFONT, Robert /1967/ La révolution régionaliste. Paris.
- LEVI-STRAUSS, Claude /1971/ A struktúra fogalma az etnológiában. In: /Ferge Zs. szerk./ Francia szociológia. KJK.
- LE VINE, R.A. – CAMPBELL, D.T. /1972/ Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behavior. John Wiley+Sons. INC. New York.
- LEVY-BRUHL, Lucien /1971/ A természeti népek világképe. In: Francia szociológia, KJK, Bp.
- LEWIN, Kurt /1975/ Csoportdinamika. KJK. Bp.
- MAINE, H. Sumner /1988/ Az ősi jog. Gondolat K., Bp.
- MARKARJAN, E. Szergejevics /1987/ A kulturális hagyományok elméleti kulcskérdései. In: /Hofer T. – Niedermüller P. szerk./ Hagyomány és hagyományalkotás. MTA Néprajzi Kutató Csoport – OSZK Magyarságkutató Csoport, Bp.
- METSCHER, T. /1980/ Kultúra és humanitás. – Kultúra és Közösség, 1. sz.
- MEZEI György /1984/ Ernst Cassirer. Kossuth K. 70-133. p.
- MUMFORD, Lewis /1984/ A város a történelemben. Gondolat K.
- MUMFORD, Lewis /1987/ A gép mítosza. Európa K.
- NIEDERMÜLLER Péter – FEJŐS Zoltán /1983/ Témák és irányzatok a városok antropológiai-néprajzi kutatásában. = Valóság, 2. sz.
- NIEDERMÜLLER Péter /1984/ Az életmód mint a mindennapi élet stratégiája. In.: /Hoppál M. – Szecskő T. szerk./ Életmód: modellek és minták. TK. Bp.
- NIEDERMÜLLER Péter – LAMMEL Annamária /1986/ Folklor – kultúra – életmód. /Város-antropológiai perspektívák/. Művelődéskutató Intézet. Bp.
- NIEDERMÜLLER Péter /1987/ Irányzatok és módszerek a néprajzi szokáskutatásban. In: /Kósa L. szerk./ Népi kultúra – népi társadalom. XIV. Akadémiai K.
- NOVÁK László /1986/ Település – néprajz. Nagykőrös, Arany J. Múzeum.

- NYÍRI Kristóf /1985–86/ Hagyomány és gyakorlati tudás. = Medvetánc, 1985/4. –1986/1. sz., 78-90. p.
- PALANTE, Georges /1920/ A szociológia vázlata. Franklin-Társulat.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila szerk. /1980/ Előmunkálatok a magyarság néprajzához, 7. Néprajzi csoportok kutatási módszerei. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp.
- PAPP Zoltán /1941/ Kiskunhalas népi jogélete. Táj- és Népismeret Könyvtára. Bp.
- PATAKI Ferenc /1969/ Csoportlélektan. KJK.
- PAUL-LÉVY, F. – SEGAUD, M. /1983/ Anthropologie de l'espace. Centre Georges Pompidou. Paris.
- REDFIELD, Robert /1941/ The Folk Culture of Yucatan. Univ. of Chicago Press.
- ROKKAN, Stein – URWIN, D.W. /1984/ Economy, Territory, Identity: the Politics of the Western European Peripheries. Sage, London.
- SALOMON-DELA TOUR, G. /1985/ Társadalomtörténet és történelemszociológia. /1962/. In: /Balogh J. szerk./ Polgári történetfilozófia, szöveggyűjtemény, 3. k. Tankönyvkiadó.
- SERPELL, R. /1981/ Kultúra és viselkedés. Gondolat K.
- SHIBUTANI, T. /1972/ Vonatkoztatási csoportok és a társadalmi ellenőrzés. In: /Csepeli Gy. szerk./ Szociálpszichológia. Gondolat K.
- SHILS, E. /1970/ Tradition, Ecology and Institution in the History of Sociology. = Daedalus 99, 760-825. p.
- SHILS, Edward /1987/ A hagyomány. Bevezetés. In: /Hofer T. – Niedermüller P. szerk./ Hagyomány és hagyományalkotás. MTA – OSZK. Bp.
- SUMNER, W. G. /1978/ Népszokások. Gondolat K.
- SZÜCS Jenő /1984/ Nemzet és történelem. Gondolat K.
- TÁLASI István /1977/ Kiskunság. Gondolat K.
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő /1980/ Magyar jogi népszokások. Gondolat K.
- TILLY, Charles /1983/. Clio és Minerva. In: /Rényi Á. szerk./ Történelem és szociológia. Válogatás. MM, Szociológiai füzetek, 32.
- TOMARS, A.S. /1943/ Some Problems in the Sociologists Use of Anthropology. ASR 8. Dec.
- VOIGT Vilmos /1987/ Modern magyar folklorisztikai tanulmányok. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék. F + E. 34. füzet.
- VERES Péter /1987/ Az etnikum, a kultúra, a nyelv és a nemzet. In: Értékek és változások II. köt. /lásd Hoppál 1987./

**Magyar Tudományos Akadémia
Politikai Tudományok Intézete
Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetei**

Az MTA Politikai Tudományok Intézetének „Munkafüzetek” sorozata és az egyes darabok megrendelhetők, illetve megvásárolhatók:

Telefon: 322-9010
Fax: 322-1843
E-mail: guba@mtapti.hu
Cím: 1068 Budapest, Benczúr u. 33.

Az árhoz postai szállítás esetén a postaköltséget is felszámítjuk. Intézményi megrendelés átutalással is lehetséges.

1). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás I. / Az erdélyi városok és magyar kisebbség a XX. században

/29 oldal. Ára: 300,- Ft/

A kelet-európai pártállamok leomlása, az erősödő nacionalizmus és nemzetállami válság szerves előzményeként kiemelkedő jelentősége volt Romániában is a várospolitikának, ami kihatott a modernizációs és az iparfejlesztési folyamatok során mind a kisebbségi tér átalakulására, mind az etnikai identitás formális megváltozására. Az erdélyi történeti városok strukturális kapcsolatai, a magyar kisebbségi lakosság város lakó hagyományai, valamint a városok társadalmi térszerkezete és kommunikációs rendszere azonban nem a makrogazdaság monumentális céljait szolgálta, hanem az erőltetett asszimiláció elleni védekezés társadalmi tere maradt. A román modernizáció II. világháború utáni kisebbségellenes törekvései között először a termelési struktúra, majd a kisebbségi intézmények és a városok voltak célpontok. A városok koncentrált terei lettek a „romanizálásnak” és a társadalom egyes rétegeit, foglalkozási és kulturális csoportjait, etnikumait arctalanító homogenizálásnak. Az etnokultúra intoleráns elnyomása, a kisebbségi, vallási, identitásbeli másság manipulatív kezelése lassú kulturális genocídium eszközévé lett. Ez identitás-átalakítás egyebek mellett az intenzív urbanizálás hatékonyságával próbálta az etnikai tisztogatás célját szolgálni. A városfejlesztés eszköz-funkciót kapott, feladata az intézményesült tradíció-fosztás (is) volt, hogy a kulturálisan „holt vidéken” azután a politikai igazgatási rendszer hatékony belső kolonizációt valósíthasson meg.

2). A. Gergely András: Kisebbségi tér és lokális identitás II. Társadalmi tér-képzet, kisvárosi tradíció (Kiskunhalas)

/29 oldal. Ára: 300,- Ft/

Az etnoregionális társadalomszerveződés elve a kisebbségi tér sajátos minőségű kulturális tartalmait értékeli, s többre becsüli, mint az állam egységét vagy nemzeti-etnikus meghatározottságát. E kulturális sajátosságok egyike a térhasználat, a térátélés etnikus tradícióinak és reprezentációjának rendszere a helyi társadalmak szintjén. Egy kisvárosi társadalom köz-terei és magán-terei egy ismert és egy ismeretlen világ közötti határvonalat szimbolizálnak a helyi kultúra és politika megnyilvánulásaként. A város és lakóinak dialógusa éppen a terek, tér-közök, orientációk, „mental map”-ek, megszemélyesített tér-dimenziók révén zajlik, s részét képezi az etnikus identitástudatnak, a szerepviselkedésnek, az életvezetési mintáknak és a politikai mező kialakulásának-átalakulásának is. A szokásrendszerré vált, intézményesült

térhasználat pozitív esetben egészséges hovátartozás-tudatnak, szolidaritásnak, öntörvényű kultúrfelfogásnak ad helyet, az erőltetett modernizáció azonban tönkreteszi a szimbolikus tartalmakat, etnikai szerepfelfogásokat, intim kapcsolatokat. Az ez ellen kialakuló védekező zárttság (etnocentrizmus) az önmeghatározás eszközévé válik, vagy a társadalmi mobilitás mesterséges előidézőjeként bomlasztja a helyi identitást. Kiskunhalas, a magyarországi kunok ősi székvárosa az őslakosság alighanem teljes identitásváltozását élte át az elmúlt másfélszáz év alatt, a kisebbségi tér azonban mégis a kontinuitás megőrzésének jelképes eszköze maradt.

A sorozat következő füzetei:

3). A. Gergely András: Forráselemzések

3/A). Forráselemzések: Kopács, a táj és népkutató tábor a történeti Drávaszögben (1942)

/28 oldal. Ára:300,- Ft/

Kopács egy etnikai, vallási-kulturális szigeten fekvő község a Drávaszögben, amelyet 1942-ben falukutatók írtak le sokezer jegyzetlapon. A teljes forrásanyagot (melyet a Néprajzi Múzeum adattára őriz) e forrás-elemzés leíró módon ismerteti, kiemelve a korabeli kéziratos dokumentáció néhány fontosabb csoportját, így: a falu vázlatos történetét, demográfiai jellemzőit, gazdálkodási hagyományait, térbeli szerepét, etnohistoriáját, életmódjellemzőit, nagycsaládszerkezeti vonásait, az egykezés okait, a lakosok polgárosodási hajlandóságát, mobilitását, a helyi társadalom tagozódását, hitvilágát, etnikai csoportjait és etnikus közösségi kapcsolatait, környezetével kialakított kölcsönviszonyát, morális perspektíváit és mentalitás-mintáit, szektásodását, a különböző nyelvi és etnokulturális kölcsönhatások okait, az elmaradottság és a tradíció kapcsolatát, a helyi ellenségképeket, a periférikus létből származó és a tájegységi jellegzetességeket.

E forráselemzés összehasonlító etnohistoriai eszköz lehet a további kutatások szolgálatában. Magában véve pedig kísérlet egy mikrorégió helyi társadalmának, etnikai közösségeinek pontosabb megismerésére.

3/B). Forráselemzés: Városi és nemzetiségi lét magyarok és „jugoszlávok” körében, a XX. századi városfejlődés árnyékában.

/35 oldal. Ára: 350,- Ft/

Városi és nemzetiségi léthelyzet elemzésére vállalkozik e forrás-ismertető: a polgárháború előtti volt Jugoszlávia magyar kisebbségének helyzetét (elsősorban a vajdaságiakét) tekinti át a XX. századi városiasodási folyamatban. Az elemzés az Európa-szerte „ideálisan” megoldottnak tekintett „soknemzetiségű öngazgatási rendszer” sajátosságait tárja föl nagyjából három évtized helyi szakirodalma alapján. A mintegy félmillió magyar kisebbség XX. századi sorsát a városfejlődés és a gazdasági-etnikai-migrációs folyamatok közepette követi a nyolcvanas évek végén lezajlott rendszerváltó korszakig. Kitér a források bizonytalanságára, konkrét példakon mutatja be a forráskritika szükségességét, a „nemzetek közötti viszony” hivatalos és kritikai leírása közötti jellemzőbb különbségeket, az egyes nagyobb korszakok területpolitikai és urbanizációs trendjeit, a népkeveredés ideológiai mögötteseit és a migrációs folyamatok eredményét. A forráselemzés során az etnokulturális válsághelyzetek, az akkulturálódás jellemzői, a területi koncentrációk lokális hatásai és a mesterséges asszimiláció következményei tárulnak föl. A tárgyalt történeti periódusban egy új, fiktív népcsoport: a „jugoszlávok” kialakulásának és létszámuk impozáns növekedésének tanúi lehetünk...

4). A. Gergely András: Kun etnoregionális kisvárosi sajátosságok. Kisebbségi szereptudat, tájegységi autonómia változása egy regionális térben.

/24 oldal. 250,- Ft/

Az etnikai identitás nem föltétlenül reprezentált, s még kevésbé törvényszerűen nyilvánosan megjelenő természetű. A magyarországi kunok egyik történeti régiójának, a Kiskunságnak néhány térbeli sajátosságáról szóló tanulmány egy illegitim társadalmi identitástudatról, a tájegység városaiban jellemző civiltársadalmi öntudatról és arról a történeti szerepről értekezik, amelyben az alföldi mezővárosi tanyás parasztpolgár, a református köznemes és az etnikai öntudatát őrző városlakó mentalitása egyaránt megtalálható, de egyre kevésbé jelenik meg a politikai akarátörvényesítés közvetlen és szabályozott szintjén. A történelem megélésének helyi szintje, a lokális értékrend, a települési és tájegységi autonómia olyan szerepmintákat tartósított ezen a tájon, amelyek nem találták meg érdekeltségüket a hazai modernizáció folyamatában. Része volt ebben a szocializmus homogenizáló időszakának, korábban az álnemzeti érzület politikai támogatottságának, azt megelőzően pedig az elmaradott tájegységi kultúrának, a külterületi népesség nagy arányának, a „telepített” identitásnak és a jogi-önigazgatási szabadság hatalmi korlátozásának. A térbeli társadalmi rétegződés több évszázados tradícióját a nemzeti állam kialakításának törekvése, az állampolitikai érdek helyi érdekek fölé emelése, a helyi népesség identitásfosztása szakította meg. Az alföldi kun városok fejlődés-árnyékba kerülése olyan erőhatások eredménye volt, melyek a lokális értékrend elnyomása árán, a kívülről és fölülről hozott progresszió eszközével egy szerves autonómia fölszámolását tették lehetővé, ami sértettségbe szorította és antipolitikus viselkedésre kényszerítette a régió polgárait.

5). Rövid etnoregionális elemzések. Antiszemizmus a magyar sajtóban; aluljárói indián zenészek tér-foglalása; orosz-magyar vegyesházasságok; afrikaiak egy egyetemi kollégiumban, magyarországi szerbek, bolgárok, fajelmélet és kultúrhierarchia, balinéz mágikus szertartás.

/90 oldal. Ára: 90,- Ft/

A füzet kisebb terjedelmű dolgozatokat tartalmaz politikai antropológiai és politológiai tanulmányokból, egyetemisták tollából. Fehrentheil Bernadette: Antiszemizmus és politikai antiszemizmus a Magyar Fórum című hetilapban; Papp Richárd: Kisebbség és politika a mai Magyarországon: a magyarországi szerbek politikai antropológiai megközelítése; Kemény Vagyim – Kiss Károly: Látható idegenek – afrikaiak egy kollégiumban; Gelléri Gábor: Kultúrák keveredése: az aluljárók indián zenészei; Brendus Réka: Interetnikus konfliktusok Konstanában; Dolgoborodov Alexander: Másság és identitástudat (orosz-magyar vegyesházasságok); Menyhárt Krisztina: A magyarországi bolgárok; Papp Richárd: A szerb néplélek és Ratzel; A.Gergely András: A Bali-szigeti törzs mágikus szertartásai.

6). A. Gergely András: Identitás és etnoregionalitás. A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggései Nyugaton és Kelet-Közép-Európában.

/98 oldal. Ára: 450,- Ft/

A társadalmi csoportjelenségek egyik klasszikus témakörét, az identitást elemzi a tanulmány első része, mint olyan vonatkoztatási rendszert, amely a társadalmi tér személyiség-szféráinak történetileg átörökített, de dinamikusan változó együttese. Az önazonosság egyben a másokkal szembeni pozíció eszköze is, melyből a társadalmi „én” belső harmóniája és közösségi legitimitása származik. Az identitás az etnikai társas lét feltétele is, azzal a többlettel, amely a

kisebbségi tudat „túlélő” természetével együtt a történelem egyik fő alkotóeleme, s amely korunkban mindegyre elbizonytalanítja a posztmodern és posztszocialista társadalmak magabiztos kormányait. Az etnoregionalitás ebben az értelemben egyre inkább intézményesülő társadalmi törekvés, amely az egyes nagytájak/régiók népességének önszervező erőit egyesíti, térfoglalásra és térkiszajátításra formál igényt, s annál inkább hatalomellenes, államellenes lesz, minél kevesebb önigazgatási szabadsága van az egyes etnikumoknak. A makro- és mikrotársadalmak konfliktusában az etnikus identitás rész és egész, állapot és mozgás, struktúra és funkció is egyúttal, amely épp a globális válság korszakában, a kisebbségellenesség okszerű vagy indokolatlan időszakában új erőhatalommá válik, s kikényszerítője lesz nemcsak a megkülönböztető minősítéseknek, hanem a kisebbségjogi szabályozásnak, normatíváknak, tájegységi autonómiák visszaadásának, az uralmi mezőt megváltoztató új paradigmáknak is. A regionalizmus új osztályharc, új társadalmi érdekérvényesítés módszere tehát, amely az etnikus identitások megújulásával a nemzetállamok fiktív egységének megkérdőjelezője lett.

További, tervezett (tematikus) Munkafüzetek:

- a magyarországi románok
- Romológia: Európa cigányságáról
- a jászokról
- zsidóság és antiszemitizmus
- a magyarországi szlovákok
- kisebbségi önkormányzati szabályozás és identitás
- az erdélyi kutatóműhelyek munkáiból
- nemzeti tér és kollektív identitás
- bolgárok hazánkban
- kisebbségtudományi bibliográfia
- a magyarországi örményekről
- ázsiaiak Magyarországon
- hazai etnikai adatbázisok
- regionális etnikai identitások Magyarországon

**Institute for Political Science
of the Hungarian Academy of Sciences**
Working Papers
of the Ethnoregional Research Center
/in Hungarian/

No. 1. András, A.Gergely: Minority Espace and Local Identity (I.)
Urbanisation in Transylvania since 1919.

No. 2. András, A.Gergely: Virtual Urban Space, Small City Tradition
Minority Espace and local Identity (II.) in Kiskunhalas.

Forthcoming:

No. 3. András, A.Gergely: Sources-Analysis

No. 3/A). Kopacs: Community-study in the historical Drávaszög Region (1942)

No. 3/B). The Situation of the Hungarian Minority before the Civil War in the Former
Yugoslavia

No. 4. András, A.Gergely: Ethnoregional Small City Specialities in the Kiskunság Region.
Espace and Society in cultural-historical Context.

No. 5. Short ethnoregional Analyses. Antisemitisms in Hungary, Ethnical Conflicts and
interethnical Relations in Roumania, Street-Corner Andian Musicians in Budapest; Russian-
Hungarian mixed Marriages; Africans in a University College, etc.

No. 6. András, A.Gergely: Identity and Ethnoregionality. The ethnical Self-Determination in a
modern historical Context.